

مدیریت تردیدها در معماری مدرسه

حیات حیاتی

محمد تابش، طراح و پژوهشگر در زمینه معماری مدرسه

استفاده حداقلی
از ظرفیت‌های حیاط

چراغ‌های بعدی را شما روشن کنید

در شماره پیشین اشاره شد حیاط بیشتر مدرسه‌های ما به زمین‌های نامرغوب ورزشی و محل برگزاری صبحگاه، محدود و خلاصه شده‌اند و این چالش باعث شده‌است سهم همه دانش‌آموزان از یکی از مهم‌ترین و حیاتی‌ترین فضاهای مدرسه ادا نشود. در ادامه تلاش شد چراغ اول از پاسخ به این چالش تا حدودی روشن شود. این موضوع که سهم گم‌شده بچه‌ها از حیاط یک مدرسه، تقویت حیات و زندگی در آن است، به‌عنوان چراغ اول ورود به زاویه‌های دیگر این گفت‌وگو روشن شد. در این شماره، ضمن اشاره به پیشینه تاریخی بسیار ارزشمند در معماری ایرانی و الهام‌جستن از آن، به عناصر حیات‌بخش در حیاط اشاره خواهیم کرد. البته تصمیم‌گیری با شماست که حیاط مدرسه خود را بهتر می‌شناسید و نیازهای دانش‌آموزان و اولویت‌های آن‌ها را بهتر درک می‌کنید. چون هر مدرسه باید بتواند بر اساس این نوع شناخت، چراغ‌های حیات‌بخش حیاط خود را بیابد و خود آن‌ها را روشن کند.

برای دسترسی به
بخش نخست این
مطلب، اسکن کنید.

حیاط ایرانی

خنکای عبور نسیم از روی آن را به سایر فضاها به ارمغان می‌برد و انعکاس تصویری از آسمان در سطح آب، زمین این حیاط را به شکلی رؤیایی به آسمان پیوند می‌دهد.

حیاط ساختمان‌ها در بناهای سنتی ایران یکی از ارزشمندترین و کانونی‌ترین فضاهای این ساختمان‌ها به‌شمار می‌روند که برای روشن شدن این گفتار، الهام‌بخش هستند. حیاط ایرانی در بسیاری از اقلیم‌های آن، یعنی نقطه‌ای کانونی که بیشتر فضاها برای گرفتن نور و حیات از آن بهره می‌برند. پس خود، منبع نور و زندگی است. یکی از ویژگی‌های مهم در معماری ایرانی، درون‌گرایی آن است که به خلاصه‌ترین تعبیر یعنی بنا به درون خود می‌نگرد و می‌گراید. و این درون، به‌طور معمول، چیزی جز حیاط نیست؛ حیاطی که در آن آسمان بی‌انتهای تعریف‌کننده وسعت چشم‌انداز آن است. گیاهان و درختان حتماً خودنمایی می‌کنند؛ حتی اگر فضای بسیار کوچکی در اختیار داشته باشند. چه‌بسا حوض آبی زیبا در میانه آن،

حیاط ایرانی و عناصر
حیات‌بخش در آن، خانه
لاری‌ها در یزد

۲۶

رشد مدیریت مدرسه
دوره ۲۰
شماره ۳
آذر ۱۴۰۰

عوامل و عناصر حیات‌بخش در حیاط ایرانی

نور، سایه و آفتاب، طبیعت و گیاهان، آب، فضاهایی برای زیست در ساعات، مراتب و شکل‌های گوناگون، چشم‌اندازهای طبیعی و وجود عناصر طبیعی مانند چوب و سنگ، تنوع و پویایی در محیط حیاط، کارآمدی و جنبه به‌وجب این حیاط‌ها، کانونی بودن محیط و بسیاری عوامل و عناصر وجود دارند که به حیاط ایرانی حیات می‌بخشند. در اینجا، علاوه بر الهام جستن از حیاط ایرانی، با نگاهی توسعه‌نگر و گسترده‌تر، متناسب با نیازهای امروزی، به عناصری که می‌توانند در حیاط مدرسه‌های ما شور بیشتری از زندگی و حرکت را بیافرینند، اشاره خواهیم کرد و عواملی را که همه‌ی دانش‌آموزان بتوانند سهم بیشتری از یکی از مهم‌ترین قطعات کالبدی مدرسه خود ببرند، به شکل فهرست و بسیار مختصر بررسی می‌کنیم.

عوامل حیات در حیاط مدرسه

طبیعت و عناصر طبیعی

همان‌گونه که حیات ایرانی از عناصر طبیعی سرشار است، حیاط مدرسه ایرانی هم می‌تواند چنین باشد. استفاده از گیاهان و درختان مقاوم، ایجاد فضاهایی برای کاشت و نگهداری انواع سبزی، استفاده از آب‌نما و عناصر آبی، بهره‌بردن از عناصر طبیعی مانند چوب و سنگ در گوشه و کنار محیط، استفاده از تپه یا سطوح شن‌ریزی شده و حضور تنه درخت و تخته‌سنگ در میان آن‌ها، به گونه‌ای که وقتی بچه‌ها روی تنه درخت یا تخته‌سنگ‌ها می‌نشینند، بتوانند با پاهای خود با شن‌ها بازی کنند و آگاهانه یا ناخودآگاه روی سطح زمین تغییر ایجاد کنند و بسیاری پیشنهادها دیگر که طبیعت را به داخل حیاط مدرسه می‌کشاند، می‌توانند زندگی و حیات را در فضای حیاط رونق بخشد.

حیاط سرسبز مدرسه
عمادیه گرگان با عناصر
طبیعی فراوان

پویایی و تحرک

حیاط مشوق تحرک و جست‌وخیز حیاطی زنده است. تصویری که از حیاط ایرانی در ذهن‌هاست، جست‌وخیز و دویدن بچه‌ها دور تا دور باغچه و حوض میان آن به دنبال یکدیگر، جزئی از این تصویر است. اینجا اشاره می‌کنیم به طرح حیاط پویا در مدرسه که در همین زمینه مطرح شده است و البته به توجه و توسعه بیشتر نیاز دارد. طرح حیاط پویا در سال‌های اخیر در برخی مدرسه‌ها مورد توجه قرار گرفته است که طی آن با نقش‌های رنگی متنوع روی سطوح و همچنین استفاده از برخی ابزار دیگر، زمینه‌هایی برای تحرک در محیط، در هر زمان، تا حدودی فراهم شود. اما سخن ما در قاعده و طرحی رسمی نمی‌گنجد. وقتی

در حیاط ایرانی، در بیشتر مواقع، بالاخره جایی وجود دارد که سایه باشد و بتوان در آن از گزند آفتاب در امان بود. عمق و بُعد، یا فروشدگی و برشدگی در پیرامون حیاط ایرانی، فضاهای دنجی را خلق کرده است که می‌تواند محلی برای نشستن و آسودن و چه‌بسا حلقه‌هایی تشکیل‌دادن و سخن گفتن باشد.

حیاط ایرانی ما را از هیاهوی بیرون از ساختمان به کلی جدا و قطعه‌ای را فراهم می‌کند که افراد درون ساختمان، با تعریفی که از پیوندهای بین خود دارند، بتوانند به دور از دید اغیار و افراد خارج از این جامعه کوچک، احساس فرارگیری در محیطی امن و آرام را در خود پیدا کنند.

این ویژگی‌ها و بسیاری از ویژگی‌های دیگر که فرصت پرداختن به آن‌ها نیست، در حیاط‌های مدرسه‌های سنتی ایران به وضوح به چشم می‌آید؛ مدرسه‌هایی همچون نظامیه خرگرد، خان شیراز، آقابزرگ کاشان، خان یزد، چهارباغ اصفهان، ابراهیم‌خان کرمان، شاه‌رخیه سمنان، عمادیه گرگان، مروی و دارالفنون در تهران و بسیاری مدرسه‌های دیگر.

عناصر حیات‌بخش در حیاط
مدرسه چهارباغ اصفهان

۲۷

رشد مدیریت مدرسه
دوره ۲۰
شماره ۳
آذر ۱۴۰۰

سخن از پویایی و تحرک به میان می‌آید، معنای آن به اندازه همه ایده‌هایی وسعت پیدا می‌کند که می‌توانند شادابی و حرکت بیشتر را به داخل حیاط مدرسه بکشاند. در تصویرهای زیر به دو نمونه پرداخته شده است، اما راه برای تولید ایده‌ها باز است. شاید این ویژگی از مهم‌ترین عوامل و عناصر حیات‌بخش در مدرسه باشد. پس باید بدون هیچ محدودیتی به آن پرداخت و به این چند پیشنهاد اکتفا نکرد.

استفاده از خاک حیاط مدرسه برای یادگیری

حیاط پویا با ایجاد امکان صخره‌نوردی روی دیوار آن با حضور مربیان مدرسه

بزرگ باشد. ابزاری که سؤال برانگیز و کار با آن‌ها جذاب باشد و پیش‌بینی‌پذیری پایینی داشته باشند. انواع بازی‌های ذهنی حرکتی که به تفکر خلاق نیاز دارند، می‌توانند در این باره مورد نظر باشند. به این نوع بازی‌ها ببیندیشید و آن‌ها را در مقیاس معماری، در گوشه و کنار حیاط پیاده کنید تا بی‌نهایت برای شما ایده تولید شود. سرگرم‌شدن بخش جدانشدنی زندگی است.

در مدرسه‌های دارای حیاط بزرگ، ایجاد زمین مخصوص دوچرخه‌سواری و همچنین دو و میدانی در بخشی از حیاط مدرسه توصیه می‌شود.

تغییرپذیری و تنوع

تنوع و تغییرپذیری در یک جمله یعنی همیشه و در همه حال حیاط مدرسه در تمام بخش‌هایش به شکلی ثابت باقی نماند و بچه‌ها هر از چندگاهی شگفت‌زده شوند و تغییراتی را در گوشه و کنار حیاط ببینند که توجه آن‌ها را به خود جلب کنند. شاید اینکه شما در انبار مدرسه و به دور از چشمان دانش‌آموزان، ابزاری ساده و متنوع را پنهان کرده باشید و در بخش‌هایی از حیاط مدرسه، آن‌ها را به صورت هفتگی یا ماهانه جایگزین کنید، می‌تواند یک ایده باشد. ایده دیگر آن است که تعدادی از معلمان و مربیان مدرسه، به کمک خود دانش‌آموزان، در بخشی از حیاط مدرسه، سازه‌هایی جدید و خلاقانه را که امکان تعامل با آن‌ها فراهم باشد، طراحی و احداث کنند و این جزئی از برنامه جاری علمی یا هنری مدرسه باشد. نو به نو شدن این محصولات می‌تواند تنوع و تغییرپذیری بیشتر را به حیاط وارد کند و موجب سرزندگی آن شود.

رنگ‌های شاد، به اندازه و به جای خود

البته این پیشنهاد کاملاً تکراری به نظر می‌رسد. بی‌راه نیست بگوییم، معمولاً اولین فکری که به ساده‌ترین شکل ممکن به نظر می‌رسد، همین است که با رنگ و تنوع آن، شور و سرزندگی را به محیط تزریق کنیم. اما اینجا منظور تنها رنگ‌آمیزی سطوح محیط و چگونگی آن نیست، بلکه ورود عناصر، مبلمان، اشیاء، حتی افراد مسئول یا مربیان با لباس‌های دارای رنگ‌های خاص است. بعضی وقت‌ها بهتر است بگذاریم آجر، چوب و سنگ، رنگ طبیعی خود را داشته باشند. زیرا در طول زمان و در برابر آفتاب و باران بهتر مقاومت نشان می‌دهند و به شکل اصیل خود باقی می‌مانند. اما مبلمان و عناصر محیطی و اجزایی از این دست می‌توانند با رنگ‌هایی شاد در محیط خودنمایی کنند و به گسترش شور زندگی در حیاط منجر شوند؛ همان‌گونه که در حیاط ایرانی، با ورود رنگ آبی کف حوض آب و رنگ قرمز گل‌های شمعدانی و فرش روی تخت کنار حیاط، محیط انرژی می‌گیرد.

حیاط؛ آفتاب، آتش و دود

چیزهایی در حیاط هستند که در فضاهای داخلی نیستند؛ مانند آفتاب. عجب فرصتی است این آفتاب برای آموختن! ساعت آفتابی، تقویم آفتابی، کوره آفتابی، باطری خورشیدی یا هر نوع صفحات نیروی نوری (فتوولتائیک)، تعیین زمان ظهر شرعی به کمک آفتاب که به کمک سنگی خاص در حیاط مدرسه ناصریه اصفهان (منسوب به شیخ‌بهای) وجود دارد، رصد تأثیر آفتاب بر مواد، بازی با سایه و آفتاب و بسیاری از این فرصت‌ها. چیزهایی در محیط باز قابل‌تصورند که در فضاهای بسته

تنوع در حیاط با احداث سازه‌های خلاقانه و تغییر و نوسازی در آن‌ها

وجود چالش‌های سرگرم‌کننده

اطراف حیاط مدرسه و حاشیه آن می‌تواند بهترین فضاها برای سرگرم کردن به کمک ایجاد انواع چالش‌های تعاملی، به مثابه اسباب‌بازی‌های آموزنده تعاملی در مقیاس به‌نسبت

۲۸

رشد مدیریت مدرسه
دوره ۲۰
شماره ۳
آذر ۱۴۰۰

حسی می‌تواند روح‌بخش و نشاط‌آور باشد و عناصر حیاتی حیاط را ارتقا دهد. باغ ایرانی یکی از مثال‌های متعالی باغ حسی در معماری ایران است. شرح این موضوع در این نوشتار نمی‌گنجد، اما با همین مقدار اشاره کوتاه و دیدن تصویری، سرنخ‌هایی برای ایجاد باغ حسی در حیاط مدرسه ارائه شده‌اند.

خطرات بسیار بیشتری دارند؛ مانند آتش. آتش در محیطی کنترل‌شده و ایمن در حیاط برای پخت‌وپز و تجربه‌های واقعی دیگر زندگی، و هر نوع آزمایش و تجربه توسعه‌بخش دانش، در محیط باز بیشتر و ایمن‌تر قابل دستیابی است. مثال دیگر، تولید انواع دود است؛ از دود کردن اسپند تا دودهای رنگی استاندارد. البته به کمک این نگاه شما می‌توانید به بسیاری از اتفاقات دیگر دست یابید که به تازگی، شادابی و حیات در حیاط منجر می‌شوند.

تاریخ و جغرافیا در قطعه‌ای از خاک حیاط مدرسه

من اگر روزی مدیر یک مدرسه شوم که حیاط بزرگی دارد، بخشی از این حیاط را با سطحی خاکی و بدون کف‌پوش، به آموزش تاریخ و جغرافیا واگذار می‌کنم. اگر هزار صفحه فرصت نوشتن داشته باشیم، برای توضیح و شرح این پیشنهاد می‌توان در آن نوشت. برای فرار از طولانی شدن، به یک مثال پروژه‌گونه اکتفا می‌کنیم. برای بچه‌ها تعریف کنید که بعد از ترسیم نقشه ایران، روی آن شروع به ساخت اقلیم‌های گوناگون این سرزمین، مطابق واقعیات، کنند. همچنین، ماکت بنا یا برخی بناهای تاریخی مهم در هر شهر را به شکل اصولی به کمک مربیان خود بسازند یا رویدادهای تاریخی در هر نقطه را با نمادهایی مشخص کنند یا نام‌هایی را که در تاریخ تغییر کرده‌اند، در زمان‌های گوناگون جابه‌جا کنند و ... بسیاری از اتفاقاتی را که در درس‌های تاریخ و جغرافیا قابل پیاده‌شدن در یک تکه زمین هستند، به شکل درست مدیریت و تجربه کنند. علاوه بر نوعی مشارکت و آموزش فعال، شاهد تکامل این طرح تا پایان سال تحصیلی در گوشه‌ای از حیاط مدرسه خواهیم بود و باز از مهر ماه آغازی دیگر و ...

این تنها یک مثال بود. ساده‌تر هم می‌توان فکر کرد: تعریف دلتا، جلگه، دامنه، خط الرأس و یال، یک زمین خاکی چندمتری و چه مقدار آب و خاک می‌خواهد؟

باغ حسی

باغ حسی یعنی محیطی که همه حواس پنجگانه ما را به نحوی درگیر کند. در معماری به آن معماری چندحسی هم می‌گویند. بدیهی است، تبدیل حیاط مدرسه به یک باغ

راهنمایی و راندگی و مهارت‌های شهروندی

شبیه‌سازی بخش‌هایی از حیاط مدرسه در سطوح و همچنین نصب علائم با قوانین راهنمایی و راندگی و همچنین سایر آموزش‌ها و مهارت‌های شهروندی در محیط حیاط مدرسه، فرصتی برای آموزش چگونگی تعامل با شهروندان و زیست معقول شهروندی است. این‌ها لایه‌های بعدی از تعریف موضوع مورد نظر ما هستند که به بررسی‌های دقیق‌تر و موشکافانه‌تر نیاز دارند. زیست اجتماعی قواعد پیچیده خود را دارد که با معماری و محیط گره خورده است و شناخت مؤلفه‌ها و اجزای آن در طراحی محیط‌های گوناگون اجتماعی، به خصوص مدرسه، اهمیت فوق‌العاده‌ای دارد. خوب است در این رابطه و در آینده به آن پرداخته شود. چیزی که اینجا باید تأکید شود، آن است که حیاط مدرسه، نسبت به فضاهای سرپوشیده، ظرفیت بسیار بالاتری در این زمینه دارد.

سخن آخر

حیاط مدرسه شما برای چه فعالیتی مناسب است؟ اگر تسلط زمین‌های ورزشی و زمین برگزاری مراسم صبحگاه در آن، به توسعه زندگی و حیات بیشتری منجر می‌شود و سهم همه بچه‌ها را از شور زندگی در فضای باز مدرسه ادا می‌کند، به آن دست نزنید. اما اگر می‌بینید به دمیدن بیشتر حیات در حیاط مدرسه نیاز است، بیایید حداقل یک کار انجام دهیم و آن اینکه به آن فکر کنیم. شاید به تغییر نیاز داریم. این خود نوعی تردید سازنده است.

درگیری بیشتر حواس از جمله شنوایی، در باغ حسی در حیاط مدرسه

امکان یادگیری برخی مهارت‌های شهروندی در حیاط